

Vanja ŠVAČKO  
Zavod za hrvatski jezik HFI, Zagreb

## PRIJEDLOŽNI IZRAZI KAO GRAMATIČKA I LEKSIKOGRAFSKA JEDINICA

U radu se raspravlja o statusu prijedloga i prijedložnih izraza kao leksikografskih jedinica (rječničkih natuknica) u jednojezičnom rječniku. Česti primjeri nedosljednosti opisa takvih "visokogramatikaliziranih" riječi ukazuju na nekomplementarnost između gramatike i leksikografije.

Problem leksikografskog opisa riječi vraća nas jednom starom i uvijek živom lingvističkom problemu — problemu značenja. Pristup jezičnoj jedinici kao leksikografskoj činjenici aktualizira često nekomplementaran odnos između gramatike i leksikografije.

Dva su krajnja stajališta između kojih variraju sva teorijska promišljanja kad je u pitanju taj odnos: onaj što ga uspostavlja još kineski gramatičari govoreći o "punim" i "praznim" riječima te, s druge strane, glosematička tumačenja upravo "praznih" riječi kao znakova koji su puko izolirano kontekstualno značenje, dakle nimalo manje značljivi no što su to imenice ili derivacijski i fleksijski nastavci.<sup>1</sup>

Činjenica da gramatički opisi ne uspijevaju uvijek udovoljiti osnovnim kriterijima (neproturječnosti, iscrpnosti, jednostavnosti), rezultat je češćeg oslanjanja na filološke, a rjeđe na moderne lingvističke metode pri izradi gramatike. Čak i jedna prilično radikalna tvrdnja Louisa Hjelmsleva kako filologija koja istražuje unutrašnju tehniku jezika te ih poredi nije sâm jezik već *disiecta membra*, fizikalno i fiziologijsko, psihološko i sociološko historijsko taloženje jezika,<sup>2</sup> može nas uputiti tek na dio problema. U ovom tekstu donosimo samo neke naznake na primjeru gramatičkog i leksičkog opisa prijedloga kao nepromjenljivih vrsta riječi.

Dovoljno je pogledati nekoliko definicija prijedloga i njihovih značenja koja nam otkrivaju kako je teško iznaći pravi mehanizam opisa koji će prevladati miješanje morfoloških i sintaktičkih kriterija.

*Gramatika hrvatskoga književnog jezika* donosi ovakvu definiciju: »Prijedlozi zna-

<sup>1</sup> L. Hjelmslev, *Prolegomena teoriji jezika*, str. 48.

<sup>2</sup> *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*, str. 184.

če različite o d n o s e onoga što znači imenica, a imenica, opet, ima različite padeže koji iskazuju različite odnose onoga što ona znači prema radnji o kojoj se u rečenici govori. Stoga se imenica, kad ima uza se prijedlog, veže s njim u onom padežu koji značenjem odgovara njegovu značenju. Veza se prijedloga s imenicom zove **prijedložni izraz**.<sup>3</sup>

Ovdje se izbjegava definiranje značenja prijedloga: oni su opisani padežom imenice koju vezuju.

U Akademijinoj se *Gramatici* navodi kako su prijedlozi »pomoćne gramatičke riječi koje označuju podređenost jedne punoznačne riječi drugoj i time izriču međusobni odnos predmeta ili radnji koje izriču punoznačne riječi.«<sup>4</sup>

Pitanje koje izlazi izvan okvira ove rasprave jest pitanje jesu li prijedlozi nositelji gramatičkog ili leksičkoga značenja. Oni uspostavljaju vrlo određene i precizne odnose među riječima, tako da je teško razgraničiti njihovu "leksičnost" od "gramatičnosti". Potvrdu o leksičnosti daje i različita distribucija bliskoznačnih prijedloga kao što su *među* i *između*, *nad* i *iznad*, *pod* i *ispod* itd.

I upravo na toj osjetljivoj granici leksikografija anticipira svoje pitanje: postoji li semantički identitet prijedloga (posebice onih koje gramatike nazivaju pravim) i kako ga opisati u rječniku, odnosno kako obuhvatiti sva značenja koja uspostavlja vežući uza se drugu riječ. Komponentijalna bi analiza leksičkoga značenja ovdje sigurno bila nedostatna zbog nemogućnosti lučenja sema (drugi je slučaj sa složenim prijedlozima i prijedložnim izrazima). Ili drukčije rečeno — što je u prijedloga onaj demarkacijski minimum koji ga čini leksičkom jedinicom.

U opisu značenja prijedloga *Longmanov Rječnik engleskoga jezika* (*Longman Dictionary of the English Language*) rabi sintagme:

*used to indicate location / juxtaposition / object of attention.*

U Anićevu *Rječniku* nalazimo ovakav tip objašnjenja:

*označava da se nešto nalazi ili biva unutar čega / označava mjesto / potjecanje / uzrok ... ili ... označava trajanje onoga što označava imenica.*

Zadnja je sintagma svakako logičan slijed gramatičkih definicija.

Drugi je problem *gramatička homonimija* i status prijedloga kao rječničke natuknice tada kad postoji riječ istog oblika, ali pripadnosti kojoj drugoj morfološkoj kategoriji. Dok *Longmanov Rječnik* razdvaja natuknice *in* kao prilog i *in* kao prijedlog, Anićev *Rječnik* bilježi npr. jednu natuknicu za riječ *sučelice* i donosi dva značenja: značenje priloga i prijedloga. Iako je smisao upotrebe priloga i prijedloga *sučelice* vrlo blizak, mogli bismo reći semantički istovrijedan, riječ je o sasvim različitim gramatičkim vrstama i o njihovim različitim funkcijama (istodobno nema dvojbe treba li uspostaviti dvije natuknice za riječ *kos* — kao imenicu i kao pridjev) pa bi rječnik i u slučaju prijedloga i priloga morao samostalno registrirati takve funkcije.

<sup>3</sup> *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*, str. 184.

<sup>4</sup> *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, str. 724.

O nedosljednosti rječničkoga opisa svjedoči i različito tretiranje pojedinih prijedloga: postoje dvije natuknice za prijedlog *u* (jedna se odnosi na svezu *u* + lokativ, a druga na *u* + genitiv), dok za prijedlog *o* nalazimo samo jednu natuknicu (*o* + akuzativ ili lokativ). Uz jednu natuknicu prijedloga *s(a)* donosi se nekoliko značenja (1. s genitivom, 2. s instrumentalom).

No nije neobično što imamo takvu situaciju u rječnicima. Analogno tumačenje nekih prijedloga nudi i Akademijina *Gramatika*. Uz rečenicu *Sučelice slikaru vozila su se dvojica putnika*, daje se objašnjenje: »Navedena je riječ prilog, ali je ovdje u prijedložnoj službi.«<sup>5</sup> U vezi s prijedlozima *diljem*, *početkom*, *pomoću* i sl. autor napominje kako je njihova upotreba veoma bliska prijedlozima, ali su to ipak imenice.

Prvi se prigovor odnosi na miješanje lingvističkih razina. Citirana definicija prijedloga nužno uvažava sintaktički kriterij, dok ga ovi primjeri isključuju. I kada bi se leksikograf držao strogih gramatičkih načela, to bi značilo da se prilog *sučelice* kadšto nađe i ispred imenice u dativu, a imenice *\*dilj* i *\*šir* u instrumentalu mogu doći i ispred kakve druge riječi u genitivu pa tada označuju prostorne odnose onoga što ta imenica u genitivu znači prema radnji.

Još je zanimljivije kako uz natuknicu *glede* rječnik donosi gramatičku odrednicu priloga, a pojašnjava ga sinonimnom svezom *što se tiče (koga, čega)*, pa čak i prijedložnim izrazima *u odnosu (na što)*, *u pogledu (koga, čega)*.<sup>6</sup>

No tek nešto složeniji problem leksikografske obrade prijedloga jest neriješen status prijedložnih izraza. Riječ je o svezama prijedloga i padežne riječi koje su izgubile primarna leksička svojstva: *u tijeku*, *u znak*, *u prilog*, *u skladu sa* itd. Ne spominjemo one prijedložne izraze s visokim stupnjem gramatikaliziranosti (*na štetu*, *pod utjecajem*, *u pogledu*) čija se struktura, bez obzira na relacijsku funkciju prepozicionalne naravi, može "razbijati" umetanjem drugih riječi (*na našu štetu*, *pod europskim utjecajem*, *u tom pogledu*). Uvodeći prvu navedenu skupinu prijedložnih izraza u rječnike, treba voditi računa o činjenici da govorimo o pravim prijedlozima, a nikako o sintagmama ili frazemima koji se obrađuju pod dominantnim dijelom. Jer kao što se prilog *plačno* ne obrađuje pod glagolom *plakati* ili imenicom *plač*, tako nema valjanijega logičkoga razloga da se prijedložni izraz *u tijeku* obradi pod imenicom *tijek*. U zoni frazeoloških izraza,<sup>7</sup> kako je imenuje V. Anić, korisnik sve te sveze nalazi obrađene kod riječi s punim značenjem. Ipak, prijedložni izraz *u znak* ima vrlo jasno leksičko, ali i gramatičko značenje i jedina mu je analogna veza s frazeološkim izrazima tipa *ima obraz kao đon* ili *ispustiti dušu* u stupnju stalnosti i relativne kontekstualne predvidivosti. Tako ćemo u Anićevu *Rječniku* naći donekle nedosljedan odnos kad je riječ o tim frazeološkim zonama. Uz natuknicu *obzir* tumače se sveze *bez obzira na (što)* i *s obzirom na*,<sup>8</sup> a uz natuknicu *bez tumače-*

5. Ibid. str. 725.

6. V. Anić. *Rječnik hrvatskoga jezika*, str. 166.

7. Ibid. str. 9.

8. Ibid. str. 398.

nje žargonizma *bez da*.<sup>9</sup> Jasno je da jedan rječnik ne može obuhvatiti sve frazeme, ali kada su u pitanju prijedložne sveze, treba razgraničiti frazeme tipa *u svoje vrijeme, od vremena do vremena* od gramatikalizirane sveze *za vrijeme*, koja se ponaša kao prava prijedložna sveza jer otvara mjesto riječi u genitivu.

Problem višerječne natuknice obuhvatit će i prijedložne izraze, prema kriterijima utvrđenim u poznatoj teorijskoj literaturi (nemogućnost umetanja elemenata među članove višerječne jedinice, specijalna formalna i gramatička svojstva<sup>10</sup> itd.). Uspostavljanje takve višerječne natuknice pretpostavlja oslobađanje od nekih tradicionalnih leksikografskih "stega". Jer kao što nije moguće razbijati jedinstveno leksičko značenje dobro znanoga primjera *morska mačka* kao vrsta ribe (a ne mačke), držimo da je još manje moguće razbijati strukturu ustaljenoga prijedložnog izraza koji ima i autonomno značenje i gramatičku funkciju. Gramatike ne problematiziraju ni izbliza njihov lingvistički identitet nego posežu za sintaksom tumačeći ih kao veze prijedloga i imenice (izjednačujući na taj način status izraza *u kući* i *u tijeku*). Taj je problem ipak nešto složenije i ozbiljnije analiziran u *Gramatici srpskohrvatskog jezika za strance* (Mrazović—Vukadinović), gdje se o prijedlozima govori preko određenoga broja prijedložnih fraza, a riječi se opisuju na temelju njihovih međusobnih ovisnosti (značenje cijele fraze determinirano je značenjem padeža riječi kojoj prijedlog unutar fraze otvara mjesto). Prijedlozi su definirani kao »regensi imenica, prideva, zamenica i priloga i grade predložnu frazu«<sup>11</sup> tako da bi i rječnik, koncipiran na iskustvima takve ječne gramatike, polazio od međusobnih gramatičkih ovisnosti, a ne od značenja punoznačne riječi koja je "središte" prijedložne fraze.

Istina je da tradicionalni rječnici ograničuju opis jezičnih jedinica izolirajući ih iz rečeničnoga konteksta. Donošenje sveza ili izričaja pokušaj je (često nedosljednoga) bilježenja što većega broja značenja. No ono što je jednom modernom jednojezičnom rječniku potrebno jest iznalaženje formalnoga relacijskog modela, što je prvenstveno zadaća gramatike. Taj bi model, korišten u leksikografiji, omogućio registriranje velikoga broja funkcija. On bi podrazumijevao opis nepromjenljivih vrsta riječi.

U svom tekstu *Prostorni prijedlozi* I. Pranjković daje poticaj za jedan formalno dosljedniji pristup opisu leksičkih značenja prijedloga i prijedložnih konstrukcija, polazeći upravo od prostornih značenja kao najčestotnijih u prijedloga.<sup>12</sup> Ruska teorijska literatura nudi jednu od mogućih opozicija pri opisu: *dimenzionalnost* — *nedimenzionalnost*. Dimenzionalnost (svojevrsna mjerljivost) odnosi se, kako navodi autor, na prostorne i vremenske prijedloge, a nedimenzionalnost pretpostavlja apstraktnija "pojmovna" značenja (modalnost, partitivnost, kauzalnost itd.). Takvom bi formalnom opisu, iz leksikografskih razloga, bilo potrebno dodati opoziciju *konkretno* — *apstraktno*. Naime, u rečenicama tipa *Popeo se navrh brda* i *Popeo si mi se navrh glave*

---

<sup>9</sup> Ibid. str. 28.

<sup>10</sup> L. Zgusta, *Manual of Lexicography*, str. 148.

<sup>11</sup> P. Mrazović, Z. Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, str. 337.

<sup>12</sup> U: *Hrvatska skladnja*, str. 22-26.

prijedlog navrh čuva prostorno značenje, bez obzira na činjenicu da je u drugom slučaju preneseno. Jezično se iskustvo može protiviti takvu tumačenju, ali ono uvažava logičke zakonitosti.

Tako bi se u rječnicima, uz dosljedan opis značenja i funkcija prijedloga, našli i sintagmatski i frazeološki izrazi u kojima su određeni prijedlozi nositelji nedjeljiva značenja, a leksikografska bi se metoda za slučaj takvih "visokogramatikaliziranih" riječi formalizirala, ne gubeći pritom sposobnost bilježenja vrlo živih jezičnih mijena i anomalija.

### *Literatura*

- Anić, V. *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb, 1991.  
*Gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zavod za jezik IFF, Zagreb, 1990.  
Longman, *Longman Dictionary of the English Language*, Beccles i London, 1984.  
Mrazović, P., Vukadinović, Z. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci – Novi Sad, 1990.  
*Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, nacrti za gramatiku, HAZU, Zagreb, 1991.  
Pranjković, I. *Hrvatska skladnja*, Zagreb, 1993.  
Всеволодова, М. В., Владимирский, Е. Ю., *Способы выражения пространственных отношений в современном русском языке*, Москва 1982.  
Вукович, Ї. [J. Vuković] К проблеме классификации частей речи, *Вопросы языкознания*, 5, Москва, 1972, 49–62.  
Zgusta, L. Multiword Lexical Units, *Word*, 23, 1971 :578–587.  
Zgusta, L. *Manual of Lexicography*, The Hague, Paris, 1971.

## PREPOSITIONAL PHRASES AS GRAMMATICAL AND LEXICOGRAPHICAL UNITS

### Summary

In this paper the author analyses the status of prepositional phrases as lexicographical units, with respect to different grammatical descriptions.